Chaĭkovs'kyĭ, Andriĭ
Petro Konashevych Sahaĭdachnyi

3 1761 01770372 9
UNIVERSITY OF TORONTO

DK
508
.6
S3C4

3101

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Chaĭkovs'kyĭ, Andriĭ

ДР. АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

Petro Konashevych Sahaĭdachnyĭ

ПЕТРО КОНАШЕВИЧ САГАЙДАЧНИЙ

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

Присвячую моїм братам Українцям у Фрайштаті.

LIBRARY
MAR 1 1 '71
UNIVERSITY OF TORONTO

DK
508
.6
S3C4

I.

Ми не знаємо анї часу анї місця уродження славного гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного.

Фактом є, що він помер 1622 р. й що довший час побував в острозькій школї, саме тодї, коли там „квітли“ науки. Се мало місце між рр. 1580—1608. Конашевич прийшов до Острога хлопцем. Приймаючи, що прийшов там в шіснадцятім роцї життя коло р. 1586, то його уродини припадали-б на 1570 р. З того міркування виходило-б, що Конашевич вмирав в 52 р. життя. З історичних джерел ми не знаємо, звідкілля і з якого роду походив Конашевич.

Монах Касіян Сакович, здаєть ся, добрий знайомий Конашевича, написав вірші „на сумний погреб зацного рицера Петра Сагайдачного“. Є се одинокий одноцїльний документ про Конашевича. Все инше розкинене по ріжних джерелах. Ті матеріяли до життєписи Сагайдачного ще необроблені, а навіть незібрані, як слїд.

Отже Сакович у тих своїх віршах говорить, що Конашевич походив зі шляхетських батьків з землї „підгірської, перемиської“. Таке недокладне означеннє місця вказувало-б на те, що Сакович не знав того і написав собі так зі слуху.

Зате лїтописець Єрлич говорить, що Конашевич походив із Самбора.

На тій підставі приймають історики, що Конашевич походив від Самбора і був шляхтичем, а Конашевичем звав ся тому, що батько його звав ся Конон.

До такої гіпотези дала певно притоку ся обставина, що в поминальнику померших, який лишив ся по Сагайдачнім, був вписаний Конон без близшого означення. Може бути, що батько Сагайдачного звав ся Кононом, але з того не виходить.

щоб від того Сагайдачний звав ся Конашевич, бо повинен звати ся-б Кононовичем. Та коли вже вигребти Конона, то слід би сказати, як він називав ся, бо тодішня шляхта не вдоволяла ся своїм хресним іменем, а дорожила своїми прадідними назвищами з додатком „придатків“, якими відріжняли ся від себе поодинокі шляхетські роди. За такий „придомок“ не можна уважати слова „Конашевич“, бо в цілій Самбірщині, де дрібної шляхти найбільше, — Конашевичів нема. Зрештою сам придомок без назвища немислимий.

Один з мемуаристів хотинської війни говорить, що Конашевич своїм шляхецтвом не хвалив ся.

Та коли поміркуєш, що в тих часах, коли-то людина зачинала ся від шляхтича, така скромність немислима, й коли Сагайдачний навіть шляхетського назвища не зраджував, то очевидно, що такого назвища він не мав і шляхтичем не був. Я провірив, що у шляхетськім селї Кульчицях під Самбором є присїлок, замешканий хлопами. Є тут рід Кінашів. В давнину вони певно звались Конашами або Кунашами. Ціла Самбірщина була колись королївщиною. В королївщинах жилось хлопам далеко краще ніж хлопам—панським підданим. Королївські підданцї відробляли небагато панщини і служили у війську, т. зв. лановому.

З такого то хлопчика Петра Конаша, коли попав у школу, легко було зробити Конашевича.

А що він, заки дістав ся в острозьку школу, мусїв вчити ся у якійсь народній церковній школї, се хиба що певне.

До речі буде сказати, що Сагайдачним прозвали Конашевича вже на Січи, либонь від того, що добре стріляв з лука. За тим промовляє одна старинна гравюра, де представлено Конашевича на конї з сагайдаком на плечах, повним стріл.

В тім часї, як Сагайдачний прийшов до Острога, — острозька школа стояла дуже високо. Острог був під той час осередком просвіти й культури на цїлу Україну. Тут розвивав ся острозький кружок учених Українців. Між ними були Герасим і Мелетій Смотрицькі. Обидва вони управляли острозькою школою. Жив тут тодї Демян Наливайко, духовник кн. Константина Острозького, великий оборонець православної церкви.

Під проводом таких учителїв діставав освіту Конашевич „час немалий“, як впевняє Сакович. Вони вміли впоїти в його серце сильну любов до рідної православної церкви.

Усї мемуаристи признають, що Конашевич любив безмежно свою церкву аж до смерти.

Вийшовши з острозької школи, Конашевич побував якийсь час у київського православного вельможі Стефана Аксака гербу Акшак, не знати лише, в якім характері: чи в надворній команді, чи в канцелярії, чи може яко вчитель його дітей.

II.

На Запороже прийшов Конашевич може коло 1600 р. З початку жив там незамітно, бо ще 1606 р. був кошовим Григорій Ізапович.

Конашевичеви приписують здобуттє великої турецької фортеци Варни (1605 р.). Чи він був тодї наказним ватажком у тім походї, чи може чим відзначив ся, — сього ми не знаємо. Найблизшого 1606 р. здобувають козаки вже під начальством Конашевича турецький торговельний город Кафу на полудневім березї Криму.

Кафа була великою торговельною пристаню. Тут відбували ся великі ярмарки на християнських невольників. Усе, що хижі Татари й Турки у своїх набігах на християнські землї, українські, литовські, польські, московські, наловили, привожено сюди, а звідси розвожено по цїлому світови. Сюди зїздили ся покупцї з цїлого світа, і то нелише мусульмане. Ми знаємо з певного джерела, що й італїйські браття во Христї купували тут радо християнських невольників, особливо здорових, гарних, роботящих і слухняних Українцїв. Одна побожна ґенуенська панї радить свому синови, неменше побожному, щоб собі купив невольницю-українську дївчину.

Кафа лежала так далеко від шляху козацьких набігів на Татарщину й Туреччину, у такім затишнім місцї, що на таку торговлю саме надавала ся.

Конашевич на вдивовижу цїлого світа розбив се гнїздо людської недолї до тла, ограбив город, освободив кільканадцять тисяч християнських невольників і зруйнував цїлий город. Тут треба згадати про спір між історикамн щодо року здобуття Кафи. Більшість ставить 1606 р. Инші, між ними проф. М. Грушевський, приймають 1616 р., опираючись на тім, що на віршах Саковича рік невиразно був написаний. Воно гарно було-б, колиб та певність, що і Сакович щодо року не помилив ся.

Здаєть ся, щойно по тім походї вибрали козаки перший раз Конашевича кошовим. Про се говорить Сакович. Колиб

2

справді здобуттє Кафи припадало на 1616 р., мілїтарна й полїтична дїяльність Конашевича тривала-б всього 6 років (в 1622 р. він умер), а се абсолютно за мало часу, щоб доказати того, чого Конашевич справді доказав за свого гетьманства.

Коли маємо прийняти, що Сагайдачного перший раз вибрано кошовим по здобуттю Кафи, імовірнїйшим є рік здобуття Кафи 1606.

Від того часу нема року, щоб Запорожцї не йшли походом на турецькі або татарські землї. Сих походів не злїчити. Та всї вони на одну манєру: прокрасти ся хитро крізь турецькі сторожі, попід турецькі фортеци, напасти несподївано, зруйнувати, ограбити, освободити християнського невольника й пропасти без слїду. Усюди видко ґенїяльний плян і ґенїяльне переведеннє.

В 1608 р. руйнують Запорожцї береги Анатолїї. В 1612 і 1613 рр. походи на Молдавію і в сїм часї розбивають Татарів над рікою Самарою. В 1614 р. руйнують козаки анатольський город Синопу. В 1615 р. нападають на Царгород, столицю турецького царства, граблять і палять передмістя і відпливають з добичею. Розбивають турецьку фльоту, що пустила ся за ними у погоню, забирають турецькі кораблї і палять їх під Очаковом, на очах турецького війська. В 1616 р. руйнують Запорожцї турецьке місто Трапезунд.

Усї ті походи своєю справністю, сміливістю та геройством перевищають усе, що тільки людська фантазія видумати може. Турецьке військо безсильне супроти них. Цїла Туреччина в лютій скажености грізно підносить кулаки в сторону Польщі. Бо турецьке правительство уважало козаків за підданцїв Польщі, а й козаки заявляли ся усюди вірними слугами його милости польського короля. Польща бояла ся відплати з боку Туреччини й відхрещувала ся від спільности з козаками: були се в польських усправедливлюваннях свавільні розбишаки, збиранина з усього світа, що нїкого не слухає і тому Туреччина може собі з ними робити, що їй завгодно.

Окрім того польський король Жигмонт, боячись справдї погроз Туреччини, на кожду таку турецьку скаргу, по кождім козацькім набігу шле на Вкраїну унїверсали, наказуючи розганяти свавільних людей і не пускати козаків на море.

По зруйнуванню Синопи султан попав у таку лють, що звелїв повісити великого везира Насух-пашу й ледви султанка з доньками випросила його. Везир післав за козаками погоню. Турецька фльота загнала ся у Днїпровий лиман, та тут і за-

стрягла у мілині, поки її козаки не спалили. Другий турецький паша підплив аж під саму Запорозьку Січ, а не заставши там нікого, забрав кілька гармат, спалив кілька човнів та й повернув у Царгород — уласкати розлючене султанське серце добичею.

У всіх тих походах бачимо ґеніяльний провід Сагайдачного.

III.

Заходить питаннє, що спонукувало Сагайдачного до таких безнастанних, систематичних набігів на мусульманську землю. Жадоба добичі, відплата за християнські злиднї, освободжуваннє з неволї християнських бранців, — були для Сагайдачного надто буденні причини. У його на оці були дві инші, великі цїли: розріст козацької сили й ослабленнє Польщі.

Сагайдачний виступає на полїтичне поле недовго по страшнім розгромі Лободи й Наливайка на Солониці 1596 р. Не міг він не бачити того приниження, в яке попало козацтво й православна віра. Він знав, що козацтво на сю пору було за слабе, щоб шукати відплати на Польщі. Треба було шукати союзника, сильнїйшого від неї, щоб допоміг Польщу ослабити, коли зовсім не знївечити. Бо тільки при слабій Польщі могла Україна розвивати ся і жити своїм життєм.

Таким союзником могла бути тільки Москва або Туреччина.

Православна Москва була тодї також ослаблена міжусобицями. Зоставала ся Туреччина. Входити з нею в явний союз Сагайдачний не міг, бо народ не був би допустив до сього. Сагайдачний загнув собі инший неменше успішний плян: силою факту зробити Туреччину своєю союзницею, так, щоб нї світ сього не бачив і вона сама щоб сього не догадувала ся.

Знаючи, що Туреччина запише усї козацькі походи на рахунок Польщі, подбав, щоб сей рахунок випав як найбільший. Коротко кажучи, він бив і рвав Туреччину на те, щоб Туреччина била Польщу. Сильна й велика Туреччина придавить слабшу Польщу, знесилить її. Ті міркування великого гетьмана здїйснили ся. По кождім козацькім набігу на турецьку землю наступає з боку Туреччини відплата. Турецькі паші нападають на польські землї, руйнують міста й села. Польща, бачучи таку небезпеку для себе, мусить забігати ласки у козаків, бо знає, що без них не дасть ради нї Туркам нї Татарам.

2*

З того користає Сагайдачний. Козацтво множить ся, як гриби по дощі. Коли під Христофом Косинським стало 5 тисяч козаків, під Сагайдачним стало 50 тисяч добре зорґанізованого й вишколеного війська.

Розріст козацької сили був сілю в оці Польщі, особливо польським маґнатам. Гетьман Жолкевський, погромник козацтва над Солоницею, був би й тепер з великою приємністю справив козацтву кріваву лазню. Та з одного боку він замало мав війська, щоб помірити ся з Сагайдачним, а подруге, що з Варшави заєдно приходили до нього прикази, щоб не дразнив козацтва, бо може леда хвиля козаків буде потреба.

Тож кождий такий набіг кінчив ся погрозою Туреччини, соймовими конституціями, королївськими унїверсалами, обіцянками, комісарами та комісіями, з яких не було нїякого пожитку.

Тодї увійшли в моду комісари, якими радо послугували ся. Ті комісари зїздили ся, радили, прискакували й відскакували від себе, дурили себе й перехитрювали взаїмно, а справу виграв той, за ким стояло більше військо.

Така перша комісія була в Житомирі 1609 р. Там перший раз пактувала Польща з козацтвом, як з рівною стороною. В тих житомирських пунктах була лише мова про те, чого козакам не вільно робити, — про їхнї права анї слова. Отже козакам не вільно ходити на море і в посторонні землї, не вільно жити на волости, не вільно заводити своїх автономних козацьких судів і т. ин. Козакам анї снило ся придержувати ся таких пунктів. Ми бачимо з повищого хронольоґічного зіставлення, що по сїм житомирськім договорі козаки рік річно нападають на турецьку землю.

Відповідно до свого розросту й сили козаки старають ся здобути для себе щораз нові простори на Українї. Козацькі купи нападають на панські двори, проганяють панських управителїв і займають панські маєтности для себе. В тій роботї помагає їм і місцеве населеннє. Воно орґанїзуєть ся в сотнї і пристає до козаків під сильну руку гетьмана Сагайдачного та признає над собою козацькі суди.

Того козацького судівництва Польща не хоче нїяк признати; знову-ж українське населеннє, пізнавши раз, що се автономне судівництво відповідає зовсїм його потребам краще нїж польські суди або старостинські, не хоче таких судів покинути.

Йдуть безнастанні панські скарги до Варшави на козацтво. Підносять ся голоси, щоб козацтво знищити до тла, та на те не було нї сили нї сміливости, тим більше, що поважні

Поляки ставали в обороні козацтва яко чинника, конче потрібного для істнування Польщі. Такий голос розваги може був би прогомонів безслідно і Жолкевський з панами був би певно затопив козацтво в потоках крови, якби на чолї козацтва не стояв гетьман Сагайдачний, ґеніяльний полководець і орґанізатор. Польські пани навіть не сміли обвинувачувати Сагайдачного в тім, що козаки робили, а мусїли складати всю вину на свавільні козацькі купи, які не підходять під булаву Сагайдачного.

IV.

Справдї тодї такої голоти-збиранини з усїх націй було на Українї дуже багато. Тодї польський король Жигмонт III на спілку з кількома польськими панами замішав ся в московську авантуру. Розходило ся про те, щоб користаючи з московських неспокоїв з ріжними самозванцями, відбити назад до Польщі Смоленщину й Новгородщину. Король згадав повести дїло так, аби Московщину получити з Польщею, а королевича Володислава посадити на московськім престолї.

Справа була ведена без ухвали сойму, на власну руку; до того треба було війська. Тодї війни вели ся наємним військом, якому треба було платити. У Поляків на се гроша не було. Треба було шукати дешевенького війська, а такого могло достарчити тільки козацтво. От і причина, чому король мусїв панькати ся з козаками й не на одну козацьку сваволю дивити ся крізь пальцї.

Тодї наємне військо збирано тим робом, що король видавав ріжним людям т. зв. „провідні листи“, себто уповажненнє вербувати військо. Новозвербоване військо ставало квартирою по селах, розумієть ся, на кошт населення, поки не вивели його ротмістри на війну. Розумієть ся, що проти таких приємних гостей підіймали ся з усїх боків скарги й нарікання. Тодї була мода козакувати, тож і сї купи, збиранина всїлякої голоти, звали себе козаками й пани тим більш мали притоку у всьому тому пришпилювати вину козацтву.

На найблизшім соймі перевела шляхта конституцію, що провідні листи може король давати не кому иншому, а тільки родовитим шляхтичам. На Україну стали напливати ріжні шляхетські авантурники з провідними листами. Почав ся вербунок чесного товариства, що було правдивою язвою для цїлої околицї. Була то збиранина з ріжних націй. На клик шляхти звелїв король київському воєводї кн. Янушови Острозькому загамувати козацьке свавільство, та воєвода відказав ся від

того, вимовляючи ся, що тепер всяка зволоч покликаєть ся на короля і збірає військо, а він не в силї сьому порадити.

Конашевич держав ся осторонь від сих московських авантур. За сей час він орґанїзував козацтво, побільшав і вправляв військо, ходив на море, змагаючи у всїм до поширення козацької ідеї й значіння.

Щойно коли королевич занадто заанґажував ся в московську справу, як попав у скрутне положеннє, коли незаплачене й голодне та здеморалїзоване наємне військо розбігло ся по всїм усюдам, а при нїм зостали ся тільки самі Поляки, тодї Сагайдачний виступив королевичеви на підмогу. Стало ся се по довгих прошеннях, намовах і обіцянках з боку королевича.

Поляки втратили вже були усю надію на козацьку поміч, як весною 1618 р. Конашевич з добірним 20-тисячним корпусом виступив у похід через Сїверщину, Путивль, Єлєц, Лебедин, Шацк. Коломну. Нїчого його походови не оперло ся. Недалеко Москви старало ся московське військо не допустити до його злуки з Поляками, та не здужало і Конашевич получив ся під Москвою з польським військом. Тут повстала велика радість, бо Поляки не надїяли ся вже нї звідки помочи. Королевич післав для козацької старшини багаті дарунки, а Конашевич віддав королевичеви на врочистій авдієнції пійманих командантів здобутих городів Єльца й Лївен та перехоплених в дорозї до Криму московських послів.

Зараз змовились Поляки з козаками на нічний приступ на Москву, який одначе не повів ся, бо польські ватажки повидавали суперечні прикази.

Та хоч сей приступ і не повів ся, все-таки зробив він на Москвичах сильне вражіннє й вони стали податливійші на польські домагання.

За той час пересправляли польські комісари з московськими делєґатами. Комісари, тямлючи соймову постанову, що московська війна має покінчити ся до року, напирали на заключеннє миру за всяку цїну. Не похочував того миру нї король нї королевич, що ладив ся у Московщинї перезимувати, а з весною вести війну далї. Та комісарам важнїйшою була воля сойму нїж воля короля і вони заключили мир на 14 лїт. Москва відступила Польщі Смоленщину, Новгород Сїверський, Стародуб, Сїверщину, Чернигів, Почеп і Трубчевськ. Королевич зрік ся своїх претенсій до московського престола.

Ми не знаємо напевно, що спонукало гетьмана Конашевича йти походом з підмогою католикам проти православної Москви. Ледви-ж зробив він се задля воєнної слави й багатої добичі.

Скорше, здаєть ся, до правди подібне, що гетьман тим походом хотів зєднати для себе і свого козацтва ласку будучого короля Польщі, на котрого козаки покладали великі надії. Далї може бути, що хотів Москалям показати козацьку силу й наклонити їх до союза з козацтвом, бо, мовляв, козацтво може дуже стати в пригодї, але може й болючо пошкодити. Зрештою гетьман показав свій стратеґічний талант яко полководець більшого корпуса.

Що Сагайдачний носив ся з пляном заключити союз з Москвою, виходить з того, що 1620 р. посилав він послів до Москви з такою пропозицією саме під пору, коли в Москві пробував єрусалимський патріярх Теофан. Москва не прийняла тої пропозиції. Кажуть, що той самий патріярх не допустив до того, бо в його інтересї було, щоб козаки з Польщею, а не з ослабленою війнами Москвою єднали ся і воювали з Турками, бо з того полегчало-б балканським християнам.

V.

Поладнавши таку справу на півночі, треба було тепер Польщі взяти ся до обезпечення полудневої границї. Речник тої справи, що тут побував, гетьман Жолкевський подав плян, як се дїло перевести. Перш-усього треба польське військо піднести до сто тисяч, притім впрягти до сього козацькі сили, здобути цїле Подунавє, Течиню, Білгород, Кілїю і забрати у своє васальство Молдавію.

Одначе сойм не прийняв таких далекойдучих плянів і не хотів на се дати грошей, хоч на обезпеченнє полудневих границь визначив більші кредити. Сойм покладав свої надії на козаків, хоч давав королеви злегка пізнати, щоб зменшив число козаків і вкоротив сваволю.

З весною 1619 р. розпочав Жолкевський мобілїзацію від Туреччини, де стояв проти Польщі Іскандер-паша з турецьким військом. Але до війни не прийшло, бо молдавський господарь Ґраціянї помирив обидві сторони з честю для обох. В тій мобілїзації козаки не брали участи. Вони взяли на себе пильнувати Татар, а в дїйсности, як усе, ходили походом на Турків.

Молдавський господарь, аби забезпечити себе від козацьких гостей, хотів викупити себе річним гарачом, як се робили Поляки у Татар. Жолкевський, дізнавши ся про се, запротестував з усієї сили, бо такий окуп загострив би лише козацькі апетити, а на них потреба зброї, так, як він се зробив на

Солониці. Колиб лише з Турком помиритись, а тоді треба буде всею силою вдарити на тих злодіїв-козаків.

Так писав і таким духом дихав до козаків той самий Жолкевський, котрий перед турецькою грозою писав до козаків чемненькі листи у відповідь на їх горді письма з приводу шкоди, яку заподіяли польські жовніри, переходячи з Переволочі під Білу Церкву.

Сей лист писав Жолкевський до Іскандер-паші, змовлюючи ся з ним на козаків. Той лист перейняли в дорозї козаки й довідали ся заздалегідь про зраду польського гетьмана, довідали ся ще, що Жолкевський збирає військо, щоб несподївано заскочити козаків. Рівночасно король, щоб приспати чуйність козацтва, пише любенькі листи до козаків з подякою за сповнені прислуги й обіцяє свою ласку. Поза ласкою не обіцяв більше нїчого. До козаків мали приїхати королївські комісари, на яких призначено дуже визначні особи.

В тім часї повстали між козацтвом дві партії: старша, до якої залїчав себе гетьман Конашевич, назвала себе поважнїйшою. Вона виминала всяких конфлїктів з Польщею. Конашевич бачив ще мало шанс виграти війну з Польщею, а ризикувати тим, що здобув на мирній дорозї, він не хотїв.

Друга партія була радикальна, зложена переважно з таких козаків, які не могли помістити ся в тїсний козацький реєстр. За королївськими комісарами поступав Жолкевський з військом. Те саме зробив і Конашевич, отаборивши ся в 10.000 війська під Білою Церквою. Крім того скликав він синод православного духовенства й чорну раду козацького поспільства. Справа зачинала бути гарячою і конфлїкт здавав ся неминучим. Розпочали ся переговори. За підставу взято житомирські пункти. І знову говорило ся поперед усього, чого козакам не вільно. Потім означено козацький реєстр на 3000 голов. То був справдї поступ, бо дотепер реєстр був лише на 1000 козаків. Та всеж воно супроти того, що недавно ходило під Москву 20.000 козаків, з чого Поляки були дуже раді, таке обмеженнє реєстру на 3000 було безличністю.

Запомогу піднесено козакам з 10.000 зол. на 40.000 зол., та зате не вільно козакам ходити на море, жити на волости, всї реєстрові козаки мали з панської та духовної землї переселити ся на королївщину. Човна мали бути попалені, а ті, що проти королївських унїверсалів ходили в морські походи, мали бути покарані.

Таких пунктів козаки не могли прийняти. Вибирати нереєстрових козаків з козацтва й завертати їх у підданство

було-б вельми несправедливим і викликало-б бунт серед самого козацтва. Зрештою годі до такої міри зменшувати силу козацтва, бо не знати, чи за короткий час не буде потреба козаків польській річи посполитій. Так усправедливлювали ся козаки, а попри се жадали правильної виплати підмоги на св. Ілії. Колиб їм в реченці не було виплачено, можуть йти на море. На се не хотіли Поляки пристати, бо знали, що вони ніколи на час грошей виплатити не зможуть. Козаки устилїзували той пункт так: побираючи плату..., зобовязують ся на море не ходити.

До переселення з панських земель в королївські виторгували собі 9 місяців.

Козаки зобовязали ся понищити човна й покарати тих товаришів, що ходили в морські походи, хоч їм і на думку не прийшло одно або друге зробити.

З тої умови Жолкевський був дуже радий. Йому здавало ся, що козаки згодили ся на таке зі страху перед його силою, що вони певно тих умов додержать. Тому-то забрав майже все своє військо до Галичини на шлеську й угорську границю проти лїсовщиків на службі німецького цїсаря та против угорських сабатів.*)

Розумієть ся, що такий мир не міг бути тривким. Козацтво відчуло глибоко невдячність Польщі за прислуги, зроблені їй у тяжкій годині.

І польські круги бачили, що такий мир не зможе довго вдержати ся. Длятого, щоб уможливити виладуваннє козацької енерґії, толкували договір тим способом, що козакам лише на море не вільно ходити, але на сушу, себто в Крим, вільно.

А на Кримі вела ся тоді міжусобиця у ханській родині й козаки, користаючи з поклику Шагін-ґірея, пішли у Крим йому помагати.

VI.

В 1620 р. довершив Петро Конашевич вікопомного дїла в історії українського народу, яке перевищило своєю важністю все, що він дотепер зробив. В тім роцї наступила за стараннєм Конашевича злука православної церкви з козацтвом.

Придивімо ся, як воно прийшло до сього.

До початку XVII століття козацтво відносило ся до православної церкви байдуже. Ті бездомні степовики не чули духовної потреби й без церкви обходили ся. Народня сміхо-

*) Сабати були розбишацькі угорські банди, що наймали ся за гроші до військової служби.

винка говорить, що козаки, побачивши скирту у полї, держали її за церкву. Тому-то заведеннє унії не зробило зразу на козацтві великого враження.

Як відомо, проголошено унію 1596 р.

Заведеннє унії не було-б стрінулось з таким завзятим опором православних, колиб були підготовили її як слїд й не заводили нагально, по магомеданськи, огнем і мечем, тюрмою і всїлякими шиканами православних. В справах віри не можна нікому лїзти чоботами в душу. Як поводити ся з чужими вірами, показали нам люде з таким великим полїтичним змислом, як Римляне. Инакше робили Поляки, опановані єзуїтським фанатизмом. Тому-то унія, котра з часом у галицькій Українї стала національною церквою, — була тяжко ненавиджена на цїлій Українї, що у всїх договорах Хмельницького з Польщею вимагаєть ся заєдно усунення унії.

Унію заводили нагально, брутально. Коли який православний владика перейшов до унії, то вже називало ся, що цїла його дієцезія з цїлим духовенством і вірними уважала ся уніятською, і вже й мови про те не було, щоб сю дієцезію обсадити новим православним владикою. Коли який православний владика помер, його місце займав уніятський епископ. Надто в тих нечисленних дієцезіях, де православні владики були наставлені, наставляв король уніятських епископів. Притім забирано майно православних церков на унію. Православні не могли вести якогось уряду і т. д. Сї сумні картини доволї звісні, щоб їх потрібно було тут повторяти.

Таким самим способом по смерти київського митрополита Рогози поставлено київським митрополитом Потїя. Одначе він не важив ся сидїти у Київі й післав свого офіціяла Антона Грековича. Сей добродій був передтим монахом православного манастиря, щось там прогрішив ся, треба було рятувати ся втечею і забіг аж в унію, де зараз виавансував на митрополичого офіціяла. Як кождий ренеґат, був він дуже запопадливий в тім, щоб православним дати ся в знаки. Вже 1610 р. пишуть православні Кияне на Грековича скаргу за ріжні утиски, а в сїй скарзї говорить ся, що варто його, як пса, вбити. Одинокою обороною православя була Київо-печерська Лавра. Вона, не зважаючи на затії уніятів, зостала ся в руках православних завдяки тодїшньому свому архимандритови Єлесеєви Плетенецькому. Се була незвичайна людина з високою освітою і з великим орґанїзаційним талантом, незужитою енерґією і дитячою привязанністю до рідної церкви. Се був шляхтич з Галичини з містечка Плетенич.

Він нелише боронив майна православних церков від інвазії уніятів, але ще, користаючи з пригідної хвилї, відбирав уніятам ті маєтности, які вже вони вспіли захопити від православної церкви. Таке було з церковними маєтностями в литовськім княжестві. Вони належали перше до Київо-печерської Лаври. Забрав їх польський король і віддав митрополитови Потієви.

По смерти митр. Потія Плетенецький, користаючи з побуту козаків на Литві, відібрав маєтности для Лаври й не віддав їх, не зважаючи на те, що митр. Рутський виграв ті маєтности в процесї.

Плетенецький заходив ся щиро, щоб по упадку острозької школи зробити Київо-печерську Лавру осередком української науки й культури. Він купив стратинську друкарню по епископі Ґедеонї Балабанї, перевіз її до Київа й розширив. Далї в Радомишлї заложив фабрику паперу та власну ґісерню. Крім того він заснував при манастирі кружок учених, до якого увійшли Копистинський, Тарас Земка, Павло Беринда, Лаврентій Зизаній, а потім Иов Борецький. Се були по найбільшій части Галичане. Взяли ся серіозно за видавництво нових книжок. Щоб зібрати фонди на ті великі дїла, Плетенецький зачав заводити ощадности в монашім життю. Зате монахи повстали проти нього, та Плетенецький здавив сей бунт і таки поставив на своїм.

В 1615 р. 14 жовтня жінка мозирського маршалка Степана Лозки Гальшка Гулевичівна записала свої маєтности, як у Київі, так і в околиці на ріжні релїґійно-просвітні й культурні цїли для православних. Екзекутором сього запису іменувала та ввела в посїданнє Ісаію Кутинського й ще инших черців.

На сїй підставі заснувало ся зараз найблизшого року брацтво, до якого вписав ся Петро Сагайдачний з цїлим козацьким військом.

Сим на око малозначним актом заявило козацтво перед світом, що воно стоїть в злуцї з православною церквою і стоїть за її інтересами.

Підготовленнє до такої злуки розпочало ся тодї, як Сагайдачний виступив уперве на історичну арену.

До того часу до православної церкви належала українська шляхта й міщанство. Між тими клясами яко маючими й поспільством і козацтвом був суспільно-економічний антаґонїзм. І саме тепер на ґрунтї віри злучила церква ті два елементи й вони творять відтепер православно-національний

український загал. Сього доконав вихованець острозької школи Петро Конашевич, на якого мав неостанній вплив такий оборонець православя, як Дамян Наливайко.

Навіть без великої аґітації той переворот у поглядах козаків на церкву й віру став ся необхідним. Кождий козак виносив з дому ту іскорку любови до своєї церкви. — До усіх подвигів козацтва потрібна була ідейна сторона. І тою ідеєю в життю і діланню козаків стала ся православна віра й церква.

І саме з почуття того ідейного обовязку: боротьби за віру—вийшла така епохальна річ, як злука козацтва з православною національною церквою. Національна церква знайшла в козаках опору проти затїй ворогів; козаки зискали на ідеї, яка робила з них оборонців батьківської церкви й віри. — Православні зачали підносити голови в обороні своєї віри, а вороги, маючи респект перед козацтвом, не сміли їх займати.

Опираючи ся на козацькій силї, київські міщане взяли ся добре до своїх гнобителїв. У тих заворушеннях взяв участь і київський війт Хведір Ходика. Міщане втопили в полонцї в Днїпрі зненавидженого Грековича. Велямін Рутський, уніятський епископ, вніс скаргу на міщан, вказуючи, що зухвалість міщан має свій корінь в печерськім брацтві та школї. В инших часах були-б Поляки пімстили таке свавільство, але то був 1618 р. Поляки вели війну з Москвою й мусїли забігати у козаків ласки.

Два роки пізнїйше київські духовні круги видали акт, в якім виразно віддали православну церкву під покрову цїлого козацтва. Розумієть ся, що на таку заяву не треба було польського дозволу.

VII.

Виданнє такого акту було приспішене одною важною подією. Єрусалимський патріярх Теофан вертав того року з Москви й поступив у Київ. Православні показали йому всї культурні здобутки, представили йому страшний занепад православної церкви через недостачу владик і просили, щоб висвятив їм владик. Патріярх не хотїв сього зробити, боячи ся Ляхів. Та козаки запоручили йому повну безпечність, він дав намовити ся і висвятив пятьох епископів, між ними київського митрополита. Патріярх, почуваючи себе у Київі зовсїм безпечним, обїздив тут школи й манастирі.

Гетьман Жолкевський довідав ся про се, та не смів перепинити тої роботи. Він загадав підступом піймати патріярха. Писав отже до нього любенькі листи й запрошував, аби з поворотом поступив до Польщі. Навіть прислав йому свого комісара, який мав його перевести. Та Сагайдачний, перейнявши прикази Жолкевського, щоб арештовано патріярха, як лише появить ся на польській землї, відкрив зраду завчасу. Він відправив комісара з нічим, а патріярха відпровадив з військом в безпечне місце до молдавської границї.

Зараз опісля стали православні заходити ся у короля, щоб затвердив нововисвячених владик. Одначе король, йдучи за радою своїх фанатичних дорадників, відмовив сьому, хоч сей поступок мусїла Польща спокутувати цецорським погромом.

У тім часї провадив нїмецький цїсарь війну з семигородським князем Бетлєн-Ґабором, що був васалем Туреччини. У тій війнї послугував ся цїсарь наємним військом — лїсовщиками. Їх уважали Турки за козаків, а тим самим за підданцїв польського короля. Крім того султан мав на тямцї ті сміливі козацькі набіги на його землї. Тому виповів Польщі війну. Жолкевський шукав союзників, бо війська було у нього мало. Рахував він на молдавського господаря Ґраціянї та на козаків. Сагайдачний не спішив ся, а Жолкевський у письмах до Варшави жалував ся, що козаки обіцюють прийти, та не приходять.

Начеб на глум прийшло 1600 козаків. Сагайдачний прислав їх на те тільки, щоб не помовляли його о змову з Туреччиною.

Рахуючи на молдавську поміч, Жолкевський перейшов на той бік Днїстра, та Ґраціянї, побачивши так мало польського війська, не хотїв авантурувати ся і не пристав до Поляків. Жолкевський зостав ся сам. До того у польськім війську ширила ся страшна дезерція. Шляхта втїкала до дому, не оглядаючи ся.

Турки окружили Жолкевського з усїх боків під Цецорою і просто роздавили їх при відворотї. Жолкевський наложив головою, Конецьпольський попав у полон. Згинув тут і сотник Михайло Хмельницький, Богданів батько, а сам Богдан попав у турецьку неволю (7 жовтня 1621 р.).

Польща налякалась. З Жолкевським пропала остання оборона перед турецькою навалою. Всї приписували сю невдачу тому, що при Поляках не було козаків.

Небезпека висіла у повітрі. Правда, турецькі війська не йшли далї на Польщу, але могли се зробити весною, бо така легка побіда могла їх підбадьорити.

Треба було знову забігати ласки у козаків. Козаки жадали затвердження своїх епископів, король не відмовив просто, а дурив обіцянками.

Він висловив ся перед своїми, що краще зложити корону ніж затвердити одного православного владику.

Рівночасно з сими обіцянками й воловодженнєм в дальших від Київа околицях настали страшні переслїдування православних. Нововисвячений полоцький владика Мелетій Смотрицький, як лише приїхав у свою парохію, був заарештований. Його брали ся засудити на смерть, — з тяжкою бідою повелось йому втекти до Київа. Зате постигла кара тих всїх міщан, що подавали свому епископови помічну руку. З усїх українських земель приходили скарги до київських православних на страшні утиски від уряду й унїятів. У київських православних сферах настало страшне розяреннє і вони цїлою силою змагали ся здержати козаків від того, щоб давали поміч Польщі проти Туреччини, а до того ще заєдні походи козаків на Турків і Татар дратували Турків на Польщу.

VIII.

Тодї Сагайдачний не був гетьманом. Як вже було сказано, належав він до партії старших, поважнїйших. Як він пішов походом на Татар, радикальні елєменти серед козацтва, користаючи з його неприсутности, скинули його з гетьманства й вибрали Яцька Немирича Бородавку.

До речі буде зауважити, що Сагайдачний не був гетьманом безперестанно від 1606 р. Він був незвичайно великий риґорист, не стерпів непослуху й неслухняних гостро карав. Задля того його кілька разів скидали з гетьманства. Ми знаємо, що в 1610 р. кошовим був Григорій Тисконович, а в 1617 р. Дмитро Богданович Барабаш. Може бути, що той вибір відбув ся лише на Січи, а на Українї між міським козацтвом Сагайдачний гетьманував безперервно.

Польський король побоював ся, щоб козаки знову не лишили Поляків так, як під Цецорою, і змагав ся всїма силами та способами наклонити козаків до походу. Вистарав ся про лист того самого патріярха Теофана, якому перед роком мали вязи скрутити. До козаків післано знатних панів та й не з порожнїми руками, бо привезено 20.000 зол. залеглої для

козаків платні. Позатим козакам не давали нічого й дурили обіцянками. Навіть в таку скрутну годину перед небезпекою заглади Польщі від Турків не хотіли нічого попустити в користь православної церкви й українського народу. Стара козацька партія стояла кріпко на тім, що перше уступки для козаків, а потім поміч. Сагайдачний прийняв з великою пошаною лист патріярха, поцілував його та приложив до чола, але уступити не хотів. Инакше зробила радикальна братія. Побачивши гроші й надіючи ся в молдавських землях великої воєнної добичі, про ніщо більше не дбала й, не вижидаючи кінця договорів з королівськими комісарами, не зважаючи на протест старших, постановила йти в похід. Договори опісля. До їх докінчення виправила Сагайдачного з владикою Єзекіїлом Курцевичем до Варшави.

Нічого було робити. Поляки раділи, що їм повело ся дешевим коштом, не зобовязуючи ся до нічого, обдурити козаків.

Без приготування рушило 40 тисяч козаків під булавою Бородавки під Хотин. У козаків була звичайно добре зорґанізована інтендантська служба. Йдучи в поход, брали зі собою подостатком припасів для себе й коней, брали подостатком муніції. Тепер того всього не було. Колиб лише скорше вийти та пустити ся грабити. До такого поважного походу на довший час Бородавка не надавав ся. Військо було здеморалізоване, неслухняне. Ціле змаганнє в тім, щоб як найбільше захопити добичі. Як лише перейшли Дністер, Бородавка розпустив загони рабувати Молдаван. Ті чети без найменшої тактичної злуки робили на свою руку, попадали на сильнійші турецькі відділи й гинули марно. До того ще не стало сіна для коней. Військо, бачучи невдалий провід, ще більше деморалізувало ся. З Поляками не хотіли злучити ся, поки Поляки не перейдуть Дністра. Козаки бояли ся зради. Поляки мусіли на те пристати. Якийсь український мужик-тесля підняв ся за дешевенькі гроші покласти через ріку міст, по якім польське військо перейшло на другий беріг, і тут опинило ся напроти переважаючої турецької сили, з котрою був сам султан.

В козацькім таборі гинули коні з недостачі паші. Козаки заходили у польський табор, жебраючи вязанку сіна.

До рішаючої битви не приходило, бо не було кому ладу завести. Польським військом командував старий і хорий гетьман Хоткевич.

Саме тоді вернуло козацьке посольство з Варшави, везучи повну торбу солодких обіцянок. Здаєть ся, що поробив їх ко-

ролевич Володислав, який відносив ся приязно до козаків, а особливо до Сагайдачного ще від часів московської війни. Сагайдачний вернув з Варшави дуже вдоволений. У польськім таборі прийняли його дуже радо. Поляки бачили, що козацьке військо не принесе користи без справного ватажка, а дотеперішній досвід навчив, що Бородавка нездатний. Сагайдачний пустив ся з невеликим почотом 300 людей до козацького табору. Не дали йому Поляки провідника й він пустив ся навмання. Змилив дорогу й натрапив саме на татарський табор. Зразу думав, що се козацькі огні й їхав сміло. Завчасу побачив помилку. Татари кинулись на нього. Сагайдачний, відбиваючи ся, доскочив ліса й тут скрив ся, не могучи зміркувати, де він є. Дібрав ся щасливо до берега Дністра й тут блукав три дні по комишах і верболозї. В тій стрічі він був тяжко ранений в руку і від тої рани потім і помер.

Нарештї добив ся до своїх. Козаки дуже зрадїли і його поворотом і тим звідомленнєм з посольства, яке він зложив козацькій старшинї.

Тепер цїле невдоволеннє виступило проти Бородавки. Його зараз скинули з гетьманства й віддали під суд, який засудив його на смерть. Йому відрубали голову. Сагайдачного вибрано гетьманом останнїй раз.

Сагайдачний зумів залїзною рукою справити все на властиву дорогу. Запанував у війську лад, хоч воно не могло відразу вилїчити ся з тої деморалїзації, в яку попало попередно. Коли саме здобули штурмом один турецький табор, не могли як слїд використати тої побіди, бо все військо кинуло ся грабувати турецькі багацтва. Не зважаючи на се, козаки доказували чудес хоробрости. Вони підлазили нічю під турецькі шанцї і брали їх приступом з такою бравурою, що Турки на сим воєнний оклик козаків не устояли на становищі.

Турки хотїли зразу перетягнути козаків на свою сторону, обіцюючи їм поміч проти Поляків, та коли се не вдало ся, вони цїлою силою наперли на козацький обоз, міркуючи, що коли зломлять козаків, з Поляками піде справа легко, як під Цецорою. Козаки відбивали всї штурми та ще робили болючі для Турків вилазки.

Хто знає, яким шляхом була-б пішла наша історія, колиб козаки послухали Турків і від Хотина завернули та полишили Поляків їх власній долї.

По тих турецьких невдачах заключили Поляки корисний для себе мир,—а козакам приказано йти до дому. Хорий тяжко гетьман поїхав до Київа. Козацтво стало домагати ся зре-

алїзування обіцянок зперед війни. Поляки не хотїли й чути про якісь уступки та права, бо тепер їм не треба було козаків.

Сагайдачний на смертній постелї побачив свою помилку, що збочив з дороги, якою ішов попередно, не допустив до знищення Польщі, — та тепер вже було запізно, бо й сили у нього вже не стало. Він побачив, як тяжко його обманули й одурили.

Кажуть, що перед смертю написав сумний лист до королевича, котрого просив гаряче, щоб узяв в опіку козацтво та православну церкву, бо побоювання про ті дві найдорозші його серцю річи не дали йому спокійно вмерти. Він говорив гіркі слова правди на адресу Поляків.

Перед смертю зробив запис свого майна на школи й церкви. Свою рідню полишив зовсїм. Здаєть ся, що не було у нього щасливого домашнього пожиття.

Помер 10 квітня 1622 р., оплакуваний цїлою Україною.

Ми навіть не знаємо, де лежать кости того найкращого сина Неньки-України.

Накладом „Союза визволення України“ вийшла велика книга д-ра Степана Рудницького, проф. університету у Львові, п. з.

UKRAINA, LAND UND VOLK

(Україна, край і нарід).

Се перший більший твір в німецькій мові, що займаєть ся Україною, значить цілим полуднем східної Европи, та гарно виповнює прогалину, яка була досі в науці ґеоґрафії. Книжка повинна найти ся в руках кождого інтеліґентного Українця.

Її зміст такий: Україна як ґеоґрафічна одиниця. I кн. Фізична ґеоґрафія. Положенне й великість. Чорне море й його побережа. Загальний огляд будови поверхні України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клімат. Ростинний і звіринний світ України. II кн. Антропоґеоґрафія. Етноґрафічні границі України. Число й розміщенне Українців по їх землї. Український народ яко антропоґеоґрафічна одиниця. Загальні замітки. Антропольоґічні прикмети Українців. Українська мова. Історично-політичні традиції та змагання Українців. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-ґеоґрафічний огляд України. Ловецтво й рибальство. Лісове господарство. Хліборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багацтва. Промисл. Торговля й комунікація. Области та селитьби України. Спис важнійшої літератури та докладний показчик імен і річей.

До книжки додано 6 карт: поглядову фізичну карту України 1:5000000, ґеольоґічну, тектонічно-морфольоґічну, кліматичну, ростинно-ґеоґрафічну й етноґрафічну карту східної Европи 1:10000000.

Замикають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народні типи України.

Виданне дуже гарне та старанне. Карти й образки виконані дуже добре. Ціна в порівнанню до величезних коштів накладу невисока: 10 кор. за брошурований примірник, а 12 К за примірник у гарній синій оправі з золотими витисками.

ВІСТНИК СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Орґан Союза визволення України.
Виходить у Відні раз на тиждень.

Одинокий український тижневник всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напряму.

Передплата: річно 15 кор., піврічно 8 кор., чвертьрічно 4 кор. 50 сот.

Редакція: **Wien, VIII., Josefstädterstraße 79,** II. Stiege, Tür 19. — Адміністрація: Tür 6. — Tel. 13430.
Чек. конто: 107.090.

В руках кождого Українця повинно найти ся дешеве виданнє Союза визволення України:

Володимир Дорошенко

УКРАЇНСТВО В РОСІЇ.

Новійші часи. З численними портретами, між иншим діячів, що відіграють найживійшу ролю в теперішнім українськім русі.

Стор. 116. —— Ціна К 1·20.

По представленню початків українського відродження, сорокових років з славним Кирило-Методіївським брацтвом, 50, 60, 70 і 80 рр. з діяльністю Драгоманова автор можливо повно оповідає про оживленнє українського руху перед першою революцією, здобутки першої революції й реакцію, дотягаючи своє оповіданнє до воєнного часу включно.

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союза визволення України:

к.с.

1. **В. Антонович.** Хмельниччина в повісти Г. Сєнкевича . . . —·40
2. **М. Богданович.** Білоруське відродженнє . . . . . —·40
3. **Іп. Бочковський.** Фінляндія та фінляндське питаннє . . . 1·20
4. **H. Boczkowski.** Ukrajina a ukrajinská otázka. (Україна й українське питаннє.) По чеськи. З картою України . 1·—
5. **Вяч. Будзиновський.** Як Москва нищила Україну . . . . —·60
6. **М. Возняк.** Наша рідна мова. З 18 портретами . . . . . —·20
7. **Памяти Івана Франка.** Опис життя, діяльности й похорону. Зладив М. Возняк. З 12 малюнками . . . . . 1·—
8. **Вол. Гнатюк.** Національне відродженнє австро-угорських Українців (1772—1880 рр.) . . . . . —·80
9. **Вол. Гнатюк,** Українська народня словесність. . . . . 1·—
10. **Prof. M. Hruschewskyj.** Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . . —·50
11. **Проф. М. Грушевський.** Як жив український народ. . . . —·50
12. **Вол. Дорошенко.** Українство в Росії. Найновійші часи. З численними портретами . . . . . 1·20
13. **Памяткова книжка** Союза визволення України і **календарь** на 1917 р. з 103 іл. Ціна 2·50 опр. прим. 3·70
14. **О. Кириленко.** Українці в Америці . . . . . —·50
15. **G. Cleinow.** Das Problem der Ukraina. Українська проблєма. —·20
16. **О. Кобець.** В Тарасову ніч. З образками . . . . . —·50
17. **О. Кобець.** З великих днів. З образками . . . . . —·50
18. **Др. І. Крипякевич.** Українське військо. З малюнками . . . —·40
19. **Dr. E. Lewyckyj,** Galizien . . . . . —·60
20. **Др. Е. Левицький.** Листи з Німеччини . . . . . —·80
21. **Др. М. Лозинський.** Галичина в життю України . . . . . —·60
22. **М. Лозинський.** Іван Франко. З портретом Ів. Франка . . . 1·—
23. **Др. М. Лозинський.** Михайло Павлик . . . . . —·40
24. **Др. Осип Назарук.** Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками . . . . . 3·50
25. **Др. Іван Пулюй.** Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung . . . . . —·80
26. **St. Rudnyćkyj.** Ukraina. Land und Volk. Бр. 10·— в полотні 12·—
27. **Сім пісень.** Гостинець для українських вояків. З нотами . . —·20
28. **О. Скоропис-Йолтуховський.** Значіннє самостійної України —·20
29. **Проф. С. Томашівський.** Церковний бік української справи —·30
30. **M. Trotzkyj.** Die ukrainische national-politische Bewegung —·50
31. **М. Троцький.** Литовці . . . . . —·40
32. **V. Choma-Dovski.** Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи) . 1·—
33. **Др. Л. Цегельський.** Русь-Україна і Московщина-Росія . . . —·80
34. **Др. Андрій Чайковський.** Петро Конашевич Сачайдачний . —·40
35. **Чужинці про українську справу** . . . . . —·40
36. **Т. Шевченко.** Кобзарь. 2-ий випуск . . . . . 1·—
37. **Проф. І. Шишманов.** Роля України в болгарськім відродженню —·20

Набувати можна отсі всі книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79, II. St., T. 6.**

На жаданнє висилаєть ся почтовий чек ч. 107.090.

Ціна 40 сот.

DK
508
.
S3

Chaĭkovs'kyi, Andriĭ
Petro Konashevych

Robarts Library
DUE DATE:
~~Apr.~~ 27, 1992
May 11 ~~25~~ June 8
25

Fines 50¢
per day

For telephone renewals